

А. І. Федорова

30-ТІ РР. ХХ СТ.: СМУТА В ІЗМАЇЛЬСЬКІЙ СТАРООБРЯДНИЦЬКІЙ ЄПАРХІЇ

Ізмаїльська старообрядницька єпархія (заснована у 1857 р.) була досить незвичною єпархією в тому плані, що вона знаходилася під час свого існування під владою різних держав: за Паризьким трактатом (1856 р.) південна частина Бессарабії — Ізмаїльський, частина Кагульського та Аккерманського повітів була передана Молдавському князівству, територія навколо гирла Дунаю перейшла до Туреччини; у 1861 р. землі Південної Бессарабії відійшли до Румунського королівства; у 1878 р. окреслений регіон відійшов до Російської імперії (і російський уряд змушений був визнати Ізмаїльську старообрядницьку єпархію, тодішній єпископ Віссаріон навіть отримав від міністра внутрішніх справ офіційне підтвердження прав та привілеїв, якими старообрядці користувались до возз'єднання з Росією); радянська влада на цій території існувала з грудня 1917 — до початку 1918 рр.; протягом січня-березня 1918 р. регіон був окупований військовими угрупованнями королівства Румунія, у 1918 — 1919 рр. радянська республіка намагалася повернути ці землі, однак спроби були марними, бессарабські землі знаходилися у складі Румунії до 1940 р.; у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни, територія Південної Бессарабії знову підпала під юрисдикцію Румунії; остаточно цей регіон увійшов до складу СРСР у серпні 1944.

Як відомо, у 1881 р. між Білокриницькою митрополією та Московською архієпископією була підписана домовленість, згідно з якою проходив поділ старообрядницьких приходів та єпархій білокриницької згоди: ті, що знаходилися на території Російської імперії, — підпорядковувалися московському архієпископу, всі інші — білокриницькому митрополиту. Згідно цієї домовленості Ізмаїльська єпархія знаходилася у підпорядкуванні Московської архієпископії. Але нестабільна геополітична ситуація в окресленому регіоні врешті-решт і викликала негаразди, що явно проявилися в єпархії в 30-ті рр. ХХ ст. Мається на увазі “проблема Феогена-Силуяна”, коли старообрядці Ізмаїльської єпархії поділилися на два угруповання: одні підтримували ставленика Білокриницької митрополії — Фео-

гена, інші, одним з лідерів яких був відомий апологет старообрядництва Ф. Мельников, — Силуяна, ставленика Московської архієпископії. Ця проблема є досить актуальною, оскільки і в наш час відчуваються тенденції щодо зазіхань тієї чи іншої митрополії на “чужі” території. На наш погляд, означена тема може навести яскравий приклад того, до чого це призводить, та застерегти від подібних помилок.

В даній статті ми наведемо нові аспекти цієї проблеми, яку здебільшого прийнято розглядати однобоко, з подачі видатного апологета старообрядництва Ф. Мельникова, який вважав Феогена “засновником роздорницької общини” [1]. Точку зору Ф. Мельникова поділяє і сучасний дослідник, церковний історик О. Панкратов [2]. Деяких питань проблеми “Феогена — Силуяна” ми вже торкалися [3], зокрема, був зроблений загальний огляд питання, подані деякі документи, виявлені в церковних та особистих архівах, матеріали польових досліджень, які дають змогу показати, що не весь старообрядницький світ підтримував Ф. Мельникова з його заходами, були особи, які намагалися захистити Феогена від нападок. Деякі загальні аспекти протистояння Феогена та Силуяна окреслені в документі, нещодавно виданому співробітником Ізмаїльського архіву Л. Боурош [4].

Однак, не всі аспекти цієї проблеми висвітлені, нові джерела, що виявлені в Ізмаїльському архіві, дають можливість більш повно представити тогочасну картину. В представленій статті ми проаналізуємо протоколи двох єпархіальних з’їздів від 13 (26) травня 1935 р., що відбулися в Ізмаїлі, один — під керівництвом Феогена в храмі Різдва Христового, другий — під протекторатом Ф. Мельникова [5].

Зробимо невеличкий екскурс в проблему. В 1918 р. Бессарабія була приєднана до Росії, до цього часу Ізмаїльська єпархія знаходилася в підпорядкуванні Московського архієпископа. Однак у жовтні 1919 р. митрополит Білокриницький Макарій поставив для Ізмаїльської єпископії єпископа Феогена, який спочатку був прийнятий всією липованською (старообрядницькою) общиною єпархії, хоча, як зазначається в одному з архівних документів, “в свій час єпископ Одеський Кирило був невдоволений та протестував проти цього втручання Митрополита Білокриницького в справи єпископії, яка не належить йому юридично” [6].

Офіційні документи про перехід Ізмаїльської єпархії під юрисдикцію митрополита Білокриницького відсутні. Але не слід забувати, який це був час для Росії — час встановлення радянської влади, яка намагалася викоринити будь-які прояви релігійності (московський архієпископ Мелетій з приходом до влади більшовиків змушений був ховатися), до того ж був встановлений контроль-пропускний режим, який розірвав відносини липован з Рогозьким кладовищем — центром Московської архієпископії. Отже, документи з Москви з цього приводу не могли дійти до Білої Криниці, оскільки активну діяльність Московська архієпископія на той час не вела. Враховуючи вищесказане, дії білокриницького митрополита Макарія виглядають досить логічними: враховуючи попередню домовленість, він мав усі підстави на поставлення єпископа Феогена.

В 1930 р. до Бессарабії переселяється, спасаючись від більшовицьких переслідувань, Ф. Мельников разом зі своїм сподвижником по дореволюційній церковно-суспільній роботі, нижегородським єпископом Інокентієм (Усовим). Інокентій зайняв старообрядницьку архієрейську кафедру в Кишиневі, а Ф. Мельников виконував при ньому обов'язки уставщика, секретаря та єпархіального начотчика. В липні 1931 р. до них приєднався колишній настоятель одеської старообрядницької общини протоієрей Стефан Кравцов. Саме вони і “заварили” всю цю ситуацію з обвинуваченням Феогена.

В Ізмаїльському архіві зберігається документ, виданий Радою Ізмаїльської старообрядницької єпархії (№46 від 6 липня 1935 р.), в якому згадується лист московського архієпископа Мелетія, наданий Ф. Мельникову перед від'їздом в Румунію:

“Феодор! Положение Старообрядчества у нас опасное. Нас Епископов мало осталось. Одних убили, других сослали. Нет уверенности, что Старообрядческая Иерархия у нас в Советской России сохранится. Из оставшихся живых: Петроградский Епископ Геронтий, Семипалатинский Андриан — сосланы в каторгу. Кавказский Епископ Викентий, Одесский Еп. Рафаил, Харьковский Савватий, Ярославский Иоаникий и другие находятся в тюремном заключении. Не знаю что со мной будет. Поезжай в Румынию. Сделай, что можешь. Это единственная страна, где при свободе вероисповедания, может сохраниться

Старообрядческая Древне-Православная Иерархия-Священство” [7] (*збережена орфографія оригіналу — А. Ф.*).

Можливо, Ф. Мельников неправильно розтлумачив цей лист, і Мелетій взагалі не передбачав такого активного втручання в справи єпархії, таких кардинальних змін. До того ж не можна однозначно стверджувати достовірність цього листа: деякі сумніви викликає датування листа — 1931 р., а, як відомо, Ф. Мельников до Бессарабії втікає вже у 1930 р.

Отже, розглянемо єпархіальні з’їзди 13 (26) травня 1935 р. в Ізмаїлі, які яскраво показують поділ єпархії, і які О. Панкратов досить влучно називає “кульмінацією протистояння” [8].

Згідно “феоґенівському протоколу” на з’їзд прибули: єпископ Феоген, священники Ізотов, Іоан Тимофеев та миряни. З’їзд відбувся в церковному будинку по причині того, зазначається в протоколі, що супротивна сторона на чолі з о. Є. Ковальовим та Ф. Мельниковим нахабно увійшли до церкви та зайняли всі приготовлені місця, бажаючи зірвати з’їзд. Щоб запобігти неприємностей, з’їзд відбувся в церковному будинку, куди не була допущена жодна особа з боку супротивників. Протистояння точилося не один рік, тому, можливо, Феоген був і правий, вирішивши таким чином відвернути ймовірний відкритий конфлікт.

Перед початком засідання присутні помолилися “семипоклонний начал” та проспівали декілька духовних віршів. Потім Феоген просив присутніх “бути до всього безпристрасними та розбиратися у всіх питаннях та справах по совісті, уникаючи усіякої неправди, і бути миролюбивими та прагнути єднання і не робити розбрату святої церкви тощо” [9].

О першій годині Феоген відкрив засідання єпархіального з’їзду, на якому одногосно були обрані: голова — єпископ Феоген, помічник голови — о. Ілія (м. Кілія), секретар — Данила Тарасов (с. Жебріяни), доповідач — священник-диякон Ісидор (Нова Некрасівка).

Перед тим як приступити до обговорення питань, священник Ілія запропонував послати телеграму від імені з’їзду на ім’я румунського короля Карла II. Одногосно приймається текст телеграми наступного змісту (*збережена орфографія оригіналу — А. Ф.*):

“Его Величеству королю Великой Ромынии Карлу II-му.

Епархиальный Съезд Старообрядческой Измаильской Епархii Белокриницкой Иерархii Иметь Вашему Величеству свои верно поданическія чувства и молятъ Царя Царствующихъ Бога о дарованіи Вашему Величеству здравія и много лет мудро править Великимъ Королевствомъ въ мире тишинъ и покоіе надолго верноподанныхъ Вашему Величеству и верующихъ въ Бога. Председатель Епископъ Феогенъ” [10].

Також за пропозицією о. Іоана (м. Ізмаїл) було зачитано благословення митрополита Пафнутія на скликання з'їзду та дозвіл від префекта за наказом міністерства.

По першому питанню, що розглядалося на з'їзді, — про відновлення законного правопорядку в Ізмаїльській епархії, була заслухана доповідь Феофілата Ремізова, який описав похмуру картину попереднього вилковського з'їзду, де Ф. Мельников дозволяв собі наводити “ганебний” наклеп на єп. Феогена, “не соромлячись молодого покоління”. Зокрема, Ф. Мельников зазначав, що єп. Феоген рукопокладений в єпископи митрополитом Макарієм незаконно — без з'їзду і без згоди народу. Ф. Ремізов наголошував, що Ф. Мельников не правий, оскільки з'їзд був і згоду дали всі церкви, в т. ч. вилковські делегати привезли сімсот підписів в підтримку Феогена. Також Ф. Мельников зазначав, що митрополит Макарій жалкував про те, що ухвалив єп. Феогена негідним. Ф. Ремізов знову опротестовував його тезу, бо згадував, що митрополит Макарій дуже хвалив в Новій Некрасівці (того року, коли Ремізов був опікуном) надбання єп. Феогена, але замислювався над тим, що єп. Феоген знаходиться в близькому зв'язку з єп. Інокентієм, остерігався, щоб він не подіав на нього. Далі Ф. Мельников наводив, що в Старій Некрасівці на освячені церкви у єп. Феогена “видерли хрест і кропилор”, що його ніде не приймають служити. Однак єп. Феоген служив в Новій та Старій Некрасовках, в Жебрієнах, в Ізмаїлі. На вилковському з'їзді Ф. Мельников говорив, що єп. Феоген побив свою рідну матір, яка начебто його прокляла, але все це також брехня; приводилося чимало фактів про його негідність та багато чого іншого, про що, як зазначає Ф. Ремізов, “не можна і соромно пером на папері писати”. Вилковським з'їздом була винесена ухвала вийти з підпорядкування Білокриницької Митрополії.

Ф. Ремізов просив всіх членів з'їзду і всіх православних християн визнавати єпископа Феогена і білокриницького мит-

рополита Пафнутія і за правилами святих отців підкорятися їм і встановити законне право порядку, як було протягом перших років святительства єп. Феогена і молитися за них у всіх церковних молитвах, де встановлено статутом.

Також була зачитана історія виникнення розбрату від днів митрополита Макарія до 14-го Липня 1927 року, де зазначалося, що розбрат стався через “самолюбність і непокірність єп. Інокентія митрополиту”, що й “запалило цю палаючу пожежу” [11]. На з’їзді були заслухані доповіді й від інших членів з’їзду, з яких розкривалися заходи людей, які знаходилися під впливом єп. Інокентія та Ф. Мельникова.

Після обговорення ухвалили: “Считать митрополитом Белокриницкого Г. Пафнутия своим верховным святителем и считать Белокриницкую старообрядческую митрополию корнем всево нашево старооб. Христианства, а также считать своим законным Еп. Измайльской Епарха нашево Епископа Феогена и свободно ему управлять епархией как гласят святоцерковныя правила и как указано в руководстве Еп. Инокентия для нижегородской Епархии что означает Епископ и какое право дано Епископу Феногену от Мит. Пафнутия в виде свидетельства и как свидетельствует о Еп. Феногене Еп. Никодим и молится за них где положено в церковном чиноположение” [12].

Другим питанням обговорювали з’їзди, що відбулися протягом останніх восьми років в Кілії та Вилково. Ухвалили не визнавати ці з’їзди законними, бо вони не визнані ієрархами, відділитися від раздорницького інокентієвського полку як духовно, так і матеріально до тих пір, поки вони не прийдуть до повного розкаяння і не приєднаються до Білокриницької митрополії та єп. Феогена.

Також було розглянуто питання про архієрейське облачення (мабуть, були нападки і з цього приводу на Феогена) і визначено, що архієрейське облачення було пожертвовано єп. Анастасію Ізмаїльською єпископією, тому воно вважається власністю Ізмаїльської єпископії, і Феоген має повне право в нього облачатися.

Питання про обрання єпархіального з’їзду лишилося відкритим, вирішено, що поки всі поточні питання вирішуватимуться за розсудом Феогена.

Єпархіальну раду, що присвоїла собі право скликати єпархіальний з’їзд (маються на увазі з’їзди прибічників єп. Інокентія

та Ф. Мельникова) без волі єпископа та без його благословення, прийнято не визнавати законною, а вважати самовільною.

Потім Григорій Гапеєв (м. Кілія) запропонував з'їзду обговорити питання про те, на якій основі втручаються біженці єп. Інокентій, о. Стефан та Ф. Мельников та інші в справі Ізмаїльської єпархії. При обговоренні цього питання постановили: просити митрополита та інших єпископів заборонити їм втручатися в чужі єпархії без волі місцевого єпископа, як постановлено Ясським другим собором 1931 р., а в противному випадку піддати їх повній забороні.

Засідання з'їзду було закрито о п'ятій годині, пройшло тихо і миролюбно, в повному порядку, супротивна сторона залишилася без уваги. В роботі з'їзду брали участь 122 члени, які собою представляли наступне число: від Ізмаїльської Свято Никольської церкви — 200 членів, від Ізмаїльської Христо Різдвяної церкви — 30, від Нової Некрасівки — 400, Старої Некрасівки — 450, Кілії — 400, Вилкова — 350, Жебріяні — 500, Архангельського монастиря — 10 (всього — 2340 осіб).

Нижче в протоколі йшли підписи: “1) єпископ Феоген, 2) Св. Ізотій, 3) Св. І. Тімофеев, 4) С. Детков, 5) Ілія Сосін, 6) Ф. Філіпов, 7) І. Муравльов, 8) діакон Ісидор Сухов, 9) Григорій Тател, 10) Костінков, 11) Харітон Савін, 12) Д. Тарасов, 13) Л. Мартіян, 14) Т. Акімов, 15) М. Маслов...” [13] — всього до 122 підписів.

Того самого числа — 13 (26) травня 1935 р. — відбулося засідання єпархіального з'їзду Ізмаїльської старообрядницької єпархії прибічників Ф. Мельникова, яке, як зазначається в протоколі, також було скликано за дозволом Міністерства (№44800/5323 від 10 квітня 1935 р). та благословенням Митрополита Пафнутія. Це виглядає досить дивно, оскільки Ф. Мельников бажав відділення Ізмаїльської єпархії від Білокриницької ієрархії (на вилковському з'їзді вже було прийнято рішення про це), то чому ж він прикривався благословенням саме білокриницького митрополита?

Як зазначається в “мельниковському” протоколі, на з'їзд прибули делегати від громад в означений час, коли делегати прийшли в Свято-Різдвяну церкву, єпископа Феогена ще не було, а коли він дізнався, що в церкві є дуже багато делегатів, що прибули від приходів, то в церкву не зайшов, а зайшов в

келію і покликав туди всіх своїх прихильників і наказав, щоб всі делегати вийшли з церкви і тоді тільки знову будуть впущені лише ті делегати, у кого будуть підписані уповноваження ним самим, з додатком його печатки, без чого ніхто не може бути допущений. Після цього делегати почали протестувати і одноголосно вирішили не виходити з церкви, нехай Феоген іде до церкви, куди він їх і запрошував своїми листами. Феоген не погодився прийти в церкву і оголосив, що він з'їзд робитиме зі своїми прихильниками в келії, куди не будуть допущені делегати без його печатки” [14].

Врешті-решт, делегати, що залишилися в церкві, вирішили робити свій єпархіальний з'їзд в Свято-Різдвяній церкві.

Перед відкриттям з'їзду був відслужений пасхальний молебен, після чого одноголосно були обрані: голова з'їзду — священник Назарій Колесніков, товариш голови — Григорій Савич Мілюков, заступник — Денис Савич Петров, секретар — протодіакон Анисим Козаков, комісія делегацій у складі Григорія Кипріановича Жигарева, Олексія Огуркова і Тита Качалкіна, доповідач — Феодор Євфимієвич Мельников.

На засіданні була зачитана доповідь Ф. Є. Мельникова про стан Ізмаїльської єпархії, що була підписана всіма делегатами з'їзду та прийнята без дебатів. Також священником Євфимієм Ковальовим були зачитані листи колишніх товаришів єпископа Феогена з с. Стара Некрасівка “про його блудодіяння”. Був зачитаний і лист (від 12 березня 1914 р.), написаний самим єпископом Феогеном, коли він ще був мирянином Федором Андрійовичем Акімовим, до єпископа Кирила Одеського, що зберігся у ієродіакона Селеверста (в протоколі текст листа та його зміст не зазначаються). Для вирішення питання стосовно цього листа була обрана комісія у складі трьох осіб — Микити Деонісовича Рябицького, Єремія Іпатовича Соловійова, Івана Кузьмича Леонова, яку делегували просити єпископа Феогена від імені всіх делегатів прийти на з'їзд в церкву і дати своє пояснення щодо листа. Але Феоген через півгодини дав відповідь через Нестора Леоніда Густова, що він відмовляється прийти в церкву і передає протест проти листа.

Також Ф. Є. Мельников зачитав протоколи двох попередніх єпархіальних з'їздів в Кілії та Вилково, з'їзд одноголосно постановив: повністю підтвердити протоколи цих з'їздів від

13 травня 1932 р. та від 30 жовтня 1933 р., де було прийнято рішення не признавати і не приймати єпископа Феогена; повністю прийняти та підтвердити пункти рішення Вилковського єпархіального з'їзду Ізмаїльської єпархії від 19 квітня 1935р.

Був прочитаний лист-декларація до митрополита Пафнутія і рішення підписати його всіма делегатами з'їзду та відправити митрополиту, а після незадовільної відповіді на цей лист просити єпископа Інокентія, щоб він одноосібно поставив в єпископи о. Стефана Кравцова на Ізмаїльську єпархію. Була обрана і делегація для поїздки до Кишинєва до єпископа Інокентія і о. Стефана у складі Авдія Михайловича Муравльова, Деніса Савича Петрова, Трифона Полієктівича Наумова, Потапа Матвійовича Суслова.

Отже, можна зробити висновок, що лист-декларація була лише формальністю, оскільки на цьому ж самому з'їзді було вирішено про одноосібне поставлення єпископом Інокентієм о. Стефана Кравцова (Силуяна) на Ізмаїльську кафедру та обрана делегація до них.

З'їзд закінчився молитвою и проголошенням багаторіччя королю Карлу II, митрополиту Пафнутію та єпископу Інокентію.

Протокол підписали понад 70 представників різних старообрядницьких громад регіону (Ізмаїлу, Кілії, Вилкова, Старої та Нової Некрасівки, Болграду, Чадир-Лунги, Муравльовки, Подковки, Карячки) та “уповноважений від Ізмаїльської єпархії за письмовим дорученням керівників приходів Федор Євфімієвич Мельников”.

З представлених протоколів можна ще раз зробити висновок, що не можна оцінювати ситуацію в Ізмаїльській єпархії в 30-х роках однозначно. Як бачимо, багато приходів розділилися в підтримці єпископів — Ізмаїл, Вилково, Кілія, Стара та Нова Некрасівка. За представницьким складом, виходячи з протоколів, можна зробити висновок, що на “феогенівському” з'їзді були присутніми більше членів, ніж на “мельниковському”. Безумовно, ця ситуація з двома з'їздами в один день яскраво показала невідворотність поділу єпархії на дві групи, неможливість досягти якогось компромісу.

Щодо перспективи подальших розвідок у даному напрямку, то планується висвітлення подальших подій означеної проблеми, зокрема, обрання Силуяна на Ізмаїльську кафедру.

Джерела та література

1. Мельников Ф. История древлеправославной (старообрядческой) Церкви. — Барнаул, 1999.
2. Панкратов А. Деятельность Федора Ефимовича Мельникова в старообрядческой Измайльской епархии в середине 1930-х годов // Духовные ответы. — 2000. — Вып. 13. — С. 65-78; Його ж. Как мирянин не дал митрополиту сжечь “Кормчую” // http://religion.ng.ru/printed/facts/2000-04-26/6_kormchaya.html
3. Федорова А. И. Ситуация в Измайльской епархии в 30-х гг. XX в. // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. — Одесса, 2005. — Вып. II. — С. 59-64.
4. Боуруш Л. Г. Румынский документ 1936 года “Сведения о старообрядцах, проживающих в Бессарабии” // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. — Одесса, 2006. — Вып. III. — С. 115-116.
5. Комунальне підприємство “Ізмаїльський архів” (далі — ІА). — Ф. 312. — Оп. 1. — Спр. 104. — Арк. 12-14 зв.; 17-19 зв.
6. ІА. — Ф. 110. — Оп. 1. — Спр. 1366. — Арк. 10.
7. ІА. — Ф. 312. — Оп. 1. — Спр. 104. — Арк. 22.
8. Панкратов А. Как мирянин не дал митрополиту сжечь “Кормчую” // http://religion.ng.ru/printed/facts/2000-04-26/6_kormchaya.html
9. ІА. — Ф. 312. — Оп. 1. — Спр. 104. — Арк. 12.
10. Там само. — Арк. 12 зв.
11. Там само. — Арк. 13.
12. Там само. — Арк. 13-13 зв.
13. Там само. — Арк. 14 зв.
14. Там само. — Арк. 17-17 зв.

Анотації

Федорова А. И. 30-е гг. XX в.: смута в Измайльской старообрядческой епархии.

В статье рассматриваются протоколы двух епархиальных съездов от 13 мая 1935 г., которые представляют собой яркое свидетельство противостояния в епархии двух групп — приверженцев епископа Феогена, с одной стороны, и Ф. Мельникова, с другой.

Fedorova A. I. The 30-ties of the XX-th century: the strife in the Izmail old-believers diocese.

The article examines the protocols of two diocese conventions in May, 13, 1935, which are the bright evidence of opposition between two groups in the diocese — between the adherents of the bishop Feogen, on one hand, and the adherents of F. Melnikov, on the other hand.